РЕЦЕНЗИЯ

от професор Иван Атанасов Младенов д.ф.н. (2.1. филология, Институт за литература, БАН)

за дисертацията **Дигиталният ум: семиотични изследвания на дигиталната култура** от проф. д-р Кристиан Кръстинов Банков за придобиване на научната степен Доктор на науките в докторска програма „Семиотика“, в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

Дисертацията на професор Кристиан Банков „Дигиталният ум: семиотични изследвания на дигиталната култура“ се открива с категоричното твърдение, че е първа по рода си в света на дигиталната култура. Това мнение може отведнъж и задълго да отблъсне рутинния читател, какъвто се предполага да е рецензентът на голям докторат. Но този текст не беше еднозначно подкрепен, похвален обичайно и успешно забравен, каквато е съдбата на подобни процедурни трудове. Заради всичко, през което той премина; заради това, че авторът му е известен учен с международна кариера, е редно да се взрем много по-внимателно в думите. Първото, което ще открием, е, че самопохвалата се отнася до тесен сектор от семиотиката, а именно - до дигиталната семиотика, както и че става дума за труд, изцяло посветен на този раздел, който може би дори не съществува в номенклатурата на общата семиотика. Тъй че откриващото изречение не е преувеличено, нито игнориращо други трудове.

Това първо впечатление илюстрира личната ми борба с прочита на дисертацията на проф. Банков. Много от неговите твърдения провокират с бомбастичност и сензационност, като че ли взети направо от разглежданите в текста обекти. Нужно е търпение, съзнание за това, че пред нас не е труд на прохождащ в науката млад асистент, а на учен с опит и много усвоени теории, върху които гради собствени концепции. Още в откриващия параграф авторът изброява неизбежните характеристики, които притежава неговият труд. Първата е хетерогенност, изразяваща се във факта, че използваните методи са заети от различни полета на семиотиката. Разширяването на обхвата на труда към по-общи сфери на хуманитаристиката: икономика, социология, история; слизането до парадигматиката на частни сектори като футбол, секс, видеоигри, обмен на пари и ценности от световната комерсиализация, изискват подходът да е и интердисциплинарен. Професор Банков отговаря на въпроса какво обединява едни толкова различни методи за изследване на обществения живот, като започва със собствения си дългогодишен опит, след което изрежда имена на семиотици, чиито тези използва, но и на икономисти, инженери, спортни коментатори, артисти, IT-

специалисти. Зад борда изпадат автори, които „отшелнически“ и „войнстващо“ се занимават с класиците на семиотиката: Пърс и Сосюр.

Най-важно в тези уводни постановки е изброяването на три тенденции, върху които се гради трудът за „цифровия разум“, както е коректният превод на български („ум“ е физическият орган, едва ли авторът е имал предвид него). Първата и третата тенденция са следствия от навлизането на човека в цифровата епоха, това са комерсиализацията на културата и трансформацията на идентичността и публичността, те не будят възражения. Що се отнася до втората, критика на текстуализма като метод за моделиране на дигиталната култура, възраженията възникват още на ниво назоваване, дори само заради това, че на английски *textualism* е, ни повече, ни по-малко, юридически термин, означаващ следване на „буквата на закона“. Кристиан Банков посочва като източник за извеждане на термина Сосюровата теория за синхроничност и диахроничност, където идеалната езикова система е веднъж завинаги дадена, фиксирана в текста, докато *интерактивната* реч е „изоставена“. Тъкмо обратното, посочва Банков, се случва в Интернет с речта, където наблюдаваме невероятното й развитие във всеки комуникативен акт. В обосноваването на тази тенденция Банков е вложил много енергия и е черпел сведения от различни източници. Така разбираме, че текстуалният подход за анализ на интерактивността според Греймас не води до никъде. А може би терминът текстуалност е навеян от Греймас? Най-силният аргумент за отрицателната натовареност на термина „текстуалност“ според Банков е този за „смъртта на автора“, изказан първо от Ролан Барт. Банков пише: „От моята перспектива, най-важно е, че текстът като методологически инструмент предпоставя работа върху мъртво тяло. Текстът е дискурс, фиксиран в писмена форма, където полезността на резултатите от текстуалния анализ се опира върху предпоставката, че текстът винаги остава един и същ“ (с. XIX).

Като оставим настрана вероятно неволната грешка, че текстът не е дискурсът, твърдението тук е едновременно вярно и невярно. То се изкривява още повече, когато Банков посочва цитат от самия Барт, където, разбира се, няма и следа от подобно значение. Банков заявява, че веднъж написан, текстът е фиксиран и неподвижен, а когато авторът умре, това е още един потвърден край. Сякаш с автора умира и текстът или поне замръзва. В *„S/Z“* Барт казва, че авторът вече не е бог за своя текст, читателят е такъв в своята свобода на интерпретация. Езикът е този, който говори, а не авторът; абсолютна свобода за означаващото, но и предпоставена безличност, достигане до момент, в който единствено езикът действа, пълно отхвърляне на автора в полза на писането. Професор

Банков дори се забавлява с изразената от самия него теза, че „в текстуалистката перспектива най-добрият амбреаж е мъртвият амбреаж“, докато в логиката на интерактивността стойността се създава от потенциала на живите отношения между свързаните участници“ (с. XIX).

Въпреки това категорично отричане, нямах съмнение, че проф. Банков, който е ученик на Умберто Еко, чете Барт в оригинал, не споделя подобен възглед. И наистина се оказва така. На страница 26 той посочва: „В дигиталната култура езикът вече не е бог за семиотичните феномени; той е комуникативна диспозиция за културните му притежатели. Езикът е там, заедно с невероятното разнообразие от визуални, аудио, кинетични и други експресивни форми“. С други думи, езикът е всичко друго, но не „мъртво тяло“, когато е пренесен в дигиталната култура! Мъртво е в предшестващата, аналогова култура, възкръснало в новата! До нищо добро не водят сензационните изказвания в научен текст. В немалко свои твърдения Банков застъпва противоположни възгледи за пагубната роля на фиксирания текст. Например, в целия параграф *The quest for verisimilitude versus the contract of veridiction*, където се среща следното признание: „Семиотиката, каквато днес я познаваме, е силна, когато се реализира чрез „мързеливи текстове“, които изискват стратегии за … симулиране на ефектите на реалността, на един активен интерпретатор със система от очаквания, формирани от неговата текстуална компетентност“ (с.65).

Веднага искам да подчертая, че възраженията, които следват, не са толкова срещу възгледа, колкото срещу небалансирания му изказ, така че да бъде лесно компрометиран. Разбира се, че писменият текст е фиксиран – със своята „телесност“, физическо присъствие върху носител. Той „е“. А ето и най-очевидното несъгласие с подобен тип бинарно представяне на „лошия“ текстуализъм. В едно от най-известните си творения „За душата“ Аристотел разглежда „моженето да сече“ като „душа“ на брадвата, без което тя е безполезен предмет; виждането като душа на окото, без което то би било око на статуя, да речем, а заключението е, че така, както зеницата и зрението образуват окото, душата и тялото образуват живото тяло. Но коя е „душата на текста“? Това не е самият текст, това е неговото значение. То е „душата“ му, без която той е само купчина думи. Ето основният недостатък в изложението на Банков, което той, разбира се, осъзнава, но не споменава. Текстът ознаковява, не означава; той е сигнификативен, но не семантичен; ние сме тези, които придаваме значение на знаците, което може да се мени според Витгенщайн. И за да не останем в отдалечената епоха на Аристотел, нека припомним двете най-характерни разработки за езика именно на Витгенщайн:

“картинната теория“ от първия му период и теорията за родствените значения от втория, където е изяснено отношението между език и реалност. Разбира се, като мимоходом не пропускаме теорията на Пърс за „екзистенциалните грàфи“, която, заедно с тезите на Витгенщайн, директно въвежда езика в дигиталната му фаза върху платформата на „фиксирания“ текст. С други думи, ние декодираме значения, а не поредица от сензомоторни дразнения. И тук е следващият парадокс – дори тогава ние декодираме линеарно, не фрагментарно, просто защото такава е природата на мисълта. Това продължава да е вярно в дигитална среда където този процес може да бъде фрагментарен, много по-реактивен и гъвкав, че и обратим.

За следващите глави от работата на Банков важи същото. Ние не разменяме текст, стоки, продукти, идентичност като обекти, а като стойност или функция. Така фиксираният текст не е Бета версия на W 1.0, а потенциал, който актуализира значенията си във всички версии, нещо като техен софтуер. Когато проф. Банков казва, че „едно интерактивно общуване е работа, при която читателят може физически да промени дискурса по начин, който е интерпретабилен и произвежда значение в самия дискурс“ (бел. под линия с. 25), с какво това е различно от работата с писмен текст? Както вече припомнихме, значението зависи единствено от нас, макар знаците да са фиксирани. Разбира се, не забравяме, че веднъж създаденият текст реферира спектър от възможни интерпретации, които го определят като този текст от този автор. Банков настоява, че при интерактивното общуване можем да влизаме вътре в самия дискурс, да го променяме, да го продължаваме до безкрайност, но нямаме толкова време, колкото, ако работехме с фиксиран текст. Тук просто ще спомена един термин, който няма да коментирам, защото също е повече от известен – безкраен семиозис! Безначален също. Възникващ от текст, фиксиран или не.

Още малко от същото съждение на автора: „В дигиталната култура няма културни утаявания, няма време за продължителни навици, преди новите да настоят за адаптация“ (с. 27). Това е смущаващо, защото, ако няма изградени вериги от навици, върху какво ще стъпят новите? На хаос и волунтаризъм ли сме обречени в настъпващата W3.0 ера? На още много места в труда си, преразказвайки цитати или увлечен в развитието на собствена теза, Банков неусетно изрича подобни, противоречащи на основното си твърдение мисли, както вече беше показано. Но има още нещо, което отнема от иновативността на тезите, това е двоичното, контрастно представяне на различията между текст и интерактивно общуване. Така са структурирани доста параграфи, един феномен „срещу“ друг, а характеристиките на осветяваните обекти се изразяват

единствено в сравнителна степен: нещо е много, изключително, или невероятно „по-“ от нещо друго. Не е убедителна като качествена отлика „текстуалността“, както е представена в дисертацията. Не съм убеден, че такава качествена разлика е намерена и в света, но ето просто подсказване – текстът от някое изречение, дори състоящо се само от една дума, е завършена цялост, единство от физически знак и значение, отворено към интерпретант. С други думи, текстът се строи модулно, от отделни завършени цялости, докато в опосредстваното дигиталното общуване може да се раздвижи и натроши на парчета, които се пренареждат в движение и наново се декомпозират. Цялост (модулност) срещу фрагмент (patchwork). Това поне не е още едно „по-“.

Работата на Банков „Дигиталният ум“ е опит да преформатира модели от, както той я нарича, текстуалната фаза на семиотиката в дигитална, след което да докаже приложимостта им към различни форми на съвременна комуникация и икономически обмен. Този опит е осъществен в парадигмата на „обрат“, подобно на лингвистичния. И добрите, и слабите страни на труда на Банков произтичат от желанието събитията да бъдат представени именно като обрат. Да, те са обрат, неоспорими са ефектите и последиците му, но и никой не се шокира от тях. Задачата на труда, поставена така безвъпросно, го лишава както от център, така и от задължителните за научно изследване допълнителни гледни точки. Ясно е, че авторът се стреми да стресне аудиторията си, това е разбираемо, когато иска трудът му да е пионерски в тази област. Но е доказано, че при подобни обрати колективният разум си дава време, за да си поеме дъх, да застигне откритията в технологиите с нови концепции. В областта на разума развитието никога не е скокообразно. Какъвто и да е дигитален прогрес ще трябва да изчака осъзнаването си да го застигне, ако не иска да се провали.

Все още не сме анализирали отделните части на работата, а се занимахме само с новата й аргументация, която впрочем се съдържа имплицитно в иновативните разработки за икономиката, видеоигрите, футбола, секса, копирайта, брандирането, „преживяванията“ като нов продукт, разширяване на матрично произвежданите видеа и сериали, всичко от гледната точка на тоталната култура на консумизма. Оттам научаваме нови термини, съкращения; през погледа преминават схеми, дори картини. Целта им е да доубедят читателя в поставената в началото задача, но впечатлението, което оставят, е като от механичен пълнеж към текста, въпреки прибавените уговорки, дори стилът е различен. Към края рязко спада и качеството на изложението, отделни параграфи звучат под нивото на есе, направо като публицистика (разделите за българското знаме и идентичност, например). Горчивият опит показва, че ако

анализаторът не се „вмисли“ в новите явления отвътре, от позициите, които защитава, те остават на ниво украшателство. Започват да излъчват същата безнадеждност както прословутото механично съединение „семиотика на“.

И така, какво е общото впечатление от работата на Банков, изразено върху теоретичните части на твърденията? То е за нещо безусловно пионерско и ценно, въпреки съществените несъгласия, посочени дотук. Как е възможно това? Работата е там, че аргументите на такива иновативни работи не съвпадат с примерите, които ги подкрепят. Това, което е „синтактично ново“, трябва да се асимилира от разума, който е семантичен. Това неизменно правило се потвърждава и от най-силната част на труда на Банков - за семиосферата на Юрий Лотман, която изнася позитивите на цялата дисертация, като я прави солидно постижение от епохата на дигиталната култура. Забележително е, че тъкмо тук авторът използва вече съществуващ модел, който успява убедително да концептуализира и дори да преназове със собствен термин – платфосфера (не намерих в Интернет друга употреба на този термин освен тази на Кристиан Банков). Когато обяснява защо се е обърнал към модела на семиосферата, Банков казва, че, заедно с този на Енциклопедията на Умберто Еко, това са двата модела, които са се оказали пророчески по отношение на промяната на социокултурната реалност. Те са отворени и динамични както самия Интернет. Още в увода Банков говори за теориите, върху които се основава, това са разработките на четирима семиотици, към тях добавя собствените си теоретични предпочитания: „дълбоката философска интуиция“ на Бергсон и „основите на дискурса“ на Фуко, които очаква да го доведат до момента на гениалност, известен (все пак) от абдуктивния метод на Пърс. Смятам, че като прибавим автора на модела за семиосферата Юрий Лотман, можем да приемем това за една отлична компания от изследователи. Дали заради тях, или заради друго, но тук Кристиан Банков демонстрира качества на учен, умеещ да работи в лабораторна успокоеност; перфектно да анализира класическия модел на семиосферата и накрая да я подложи на детайлно концептуализиране чрез описание на новите динамични енергии, които предстои да нахлуят с дигиталния разум. Тук работата му заприличва, макар и от страната на дигиталната среда, на онази, извършвана от малцината още живи холистични философи, например от Джон Сърл, който в последно време изнася лекции в цитаделите на дигиталния свят, централите на Гугъл и Фейсбук, както и в университетите на Оксфорд и Бъркли, за да напомни, че Изкуственият интелект и дигиталната реалност функционират на синтактичен принцип, докато нашият ум е устроен семантично. А ако искаме да получим изкуствено съзнание, трябва не да симулираме, а да дупликираме

причините, които са го породили. Но опитът за написване на такива програми е обречен, защото те трябва да повторят буквално същите условия, довели до възникването му, което би означавало да чакаме чудо.

И така, пред нас е текст, носещ всички белези на задълбочена, осмислена работа, с неизбежни, но плодотворни лутания; с важни теоретични разработки, който предупреждава, че с навлизането ни в дигиталния свят пристъпваме в непознати измерения, за много от които не сме подготвени; че ще получим замайващи подобрения, но и сътресения в живота си от новия, дигитален разум; но че едва ли трябва да очакваме сътворение на „дигитална душа“.

Този академичен текст, с всички недостатъци и с много повече положителни приноси, е полезен и необходим за научната общност в България, не само в хуманитаристиката. Разработките му ще са интересни за поне още една област - икономиката, а ще проектират стойността си в повече сектори на българското общество.

С пълна убеденост гласувам „за“ присъждането на научната степен „Доктор на науките“ на проф. д-р Кристиан Кръстинов Банков.

Ivan Atanasov Mladenov

Digitally signed by Ivan Atanasov Mladenov
Date: 2023.09.30 13:19:58 +03'00'

София, 27.09. 2023

професор Иван Атанасов Младенов д.ф.н.